

Maskrosor i Södermanland

HANS RYDBERG

Inledning

Maskrosorna (*Taraxacum*) är ett apomiktiskt släkte inom den artrika familjen Asteraceae. Apomixis innebär att avkomma bildas utan en föregående befruktning. Maskrosornas frön är således ingenting annat än vegetativa bildningar. Samtliga ättlingar efter en ursprunglig moderplanta har identiska arvsanlag och utgör en klon. Denna klon utgör definitionsmässigt en art, därför att den saknar förmåga att bilda avkomma med andra populationer (arter).

En maskrosart kan bestå av individ alstrade genom hundratals, ja kanske tusentals generationer av moder- och dotterplantor. Trots att arvsanlagen inom en art (i stort sett) är identiska, varierar utseendet hos representanterna. Modifikationer (som beror av miljön) är snarare regel än undantag. Inomartsvariationen är stor och plantor från olika miljöer kan för en lekman te sig ytterst olika.

En maskrosart kan ha en mycket begränsad utbredning motsvarande något enstaka landskap (lokalapomikt) eller omfatta hela kontinenter.

Enligt "Index Kewensis" uppgår antalet maskrosarter i världen idag till omkring 4 500. Av dessa finns ca 25% eller ca 1200 arter i Norden. I vårt land finns ungefär 900 arter och i Södermanland är nu 160 arter registrerade.

En välgkant i ett mellansvenskt landskap som under våren lyser gul av maskrosor hyser på en sträcka av 200 meter i genomsnitt ca 30 arter, en mellansvensk lantgård med vallar, hagar och ruderatmarker räknar mellan 40 och 60 arter. Bestånd av ogräsmaskrosor är nästan aldrig artrena. På fläckar av några kvadratmeter finns i regel 5-10 arter blandade.

Av praktiska skäl är arterna grupperade i sektioner. Arterna inom en sektion äger flera gemensamma drag, vilka förmodas visa på närmare släktskap. Gränserna mellan sektionerna är dock långt ifrån skarpa och olika uppfattningar råder var gränfallen skall placeras. Det bör poängteras att sektionsindelningen i första hand skall vara ett hjälpmedel för den som gör artbestämningar.

De nordiska maskrosorna har av tradition delats in i sektionerna *Vulgaria* Dahlst. (ogräsmaskrosor), *Erythrosperma* (Lindb. fil.) Dahlst. (sandmaskrosor), *Obliqua* Dahlst. (dvärgmaskrosor), *Palustria* (Lindb. fil.) Dahlst. (strandmaskrosor) och de nordliga *Ceratophora* Dahlst. (hornmaskrosor), *Spectabilia* Dahlst. (atlantmaskrosor), *Boreigena* (Dahlst.) Hagl. (norrlandsmaskrosor) och *Crocea* M. P. Chr. (fjällmaskrosor).

I senare tid har den artrika *Vulgaria*-sektionen delats upp i *Hamata* Öllg. (ängsmaskrosor), *Borea* Sahlin (= *Septentrionalia* Dahlst. ined.), *Celtica* Richards och *Ruderalia* Kirschner, Stepanec & H. Öllg. Sistnämnda sektion utgör huvuddelen av alla tidigare *Vulgaria*. *Spectabilia*-sektionen är under revision. Flera av arterna har förts till en ny sektion - *Naevosa* M. P. Chr.

Bestämningsnyckel till sektioner i Syd- och Mellansverige

1. Små, späda växter på torra ståndorter. Korg 25-35 mm i diameter. Frukt röda, brunviolettera, bruna el grå - sällan gråbruna. Yttre holkfjäll oftast med ett litet utskott nära spetsen 2.
- 1a. Medelstora - stora, kraftiga - rätt späda arter på torra - fuktiga ståndorter. Korg 35-60 (-70) mm i diameter. Frukt gråbruna. Yttre holkfjäll sällan med utskott 3.
2. Korg mörkgul med starkt rännformade strålblommor. Frukt halmgrå. Blad regelbundet loberade (flikade)Sekt. *Obliqua* Dahlst.
- 2a. Korg gul - ljusgul. Strålblommor oftast platta eller med något rännformig spets. Frukt röda, brunviolettera, bruna eller gråbruna. Blad oregelbundet flikiga, ofta med trådsmla flikarSekt. *Erythrosperma* (Lindb. fil.) Dahlst.
3. Bladens ovansida med många spridda, mer eller mindre tydliga fläckar, ibland bara på de inre bladenSekt. *Naevosa*
- 3a. Bladens ovansida i regel utan fläckar eller någon gång med mycket små, fåtaliga fläckar 4.
4. Blad mycket smala, ibland linjära - lansettformiga med nästan linjära, rätt utstående flikar eller helt utan flikar. Yttre holkfjäll tilltryckta, de yttersta ofta brett hjärtformade - droppformade, ofta med mycket breda, genomskinliga hinnkanter. Fuktiga ståndorter, havsstränderSekt. *Palustria* Dahlst.
- 4a. Blad och yttre holkfjäll annorlunda 5.
5. Mittnerven i välutvecklade blad på ovansidan med ett mycket fint och tätt mönster av långsgående gröna och röda strimmor. Bladflikar enkla och regelbundna. Yttre holkfjäll oftast utåtriktade i en regelbunden båge eller upprätta, med raka spetsar 6.
- 5a. Mittnerv sällan med sådana strimmor. Bladflikar oftast mycket oregelbundna. Yttre holkfjäll ofta nedböjda eller nedåtriktade, mycket ofta med uppböjda spetsar
....Sekt. *Ruderalia* Kirschner, Stepanec & H. Öllg. (inkl sekt. *Borea* Sahlin)
6. Knopp grön - mörkgrön med svag pruina (daggliknande överdrag). Yttre holkfjäll i knoppstadiet ofta mer el mindre tilltryckta. Bladflikar blott undantagsvis kloböjda. Bladskäft smalt - brett vingade
.....Sekt. *Celtica* Richards
- 6a. Knopp blågrön - svartgrön med väl utvecklad pruina. Yttreholkfjäll i knoppstadiet aldrig tilltryckta. Bladflikar kloböjda, särskilt hos ytterbladen. Bladskäft ovingade eller smalvingadeSekt. *Hamata* H. Öllg.

Beskrivningar

Sekt. *Obliqua* Dahlst. -

Dvärgmaskrosor

Denna artgrupp är inte känd från Södermanland. En av arterna, *T. obliquum* Dahlst. är dock funnen i Östergötland och kan mycket väl anträffas även här. Den växer på torr mark och skiljer sig från sandmaskrosorna bl a genom sina tätt sittande, korta och regelbundna flikar.

Sekt. *Erythrosperma* (Lindb. fil.) Dahlst. -

Sandmaskrosor

Artgruppen är väl representerad i landskapet, där den i stora delar är tämligen allmän. Hittills har 22 arter anträffats. Vanligast är *T. rubicundum* Dahlst., *T. proximum* Dahlst., *T. laetum* Dahlst. och *T. marginatum* Dahlst. Hos de flesta är frukterna rödaktiga, korgarna som regel små, ca 20-35 mm i diameter och ljusa gula. Blommorna hos många arter saknar pollen. De yttre holkfjällen är ofta små och korta, i regel brett hinnkantade och i spetsen försedda med en knöl eller ett "horn". Bladen är ofta små och späda, hos flertalet arter trådlikt uppflikade.

Sandmaskrosorna är lätta att se när de blommar eller står i frukt, sedan allt svårare eftersom de fina bladen trasslar in sig i omgivande vegetation och småningom vissnar ned.

Artgruppen är typisk för sandmarker, för örtrika torrbackar, för kalkhällmarker etc. Några arter uppträder emellertid också på ruderatmarker och kan där bli ganska grova. De påminner då inte så litet om vissa ogräsmaskrosor.

Sekt. *Naevosa* M. P. Chr. ■

Fläckmaskrosor

Den kollektiva arten *T. maculigerum* Lindb. fil., vilken visat sig bestå av ett flertal, till en del ännu obeskrivna arter, hör till denna grupp. Tidigare räknades arten till sekt. *Spectabilia* (Dahlst.) Dahlst. *Spectabilia* har till skillnad från *Naevosa* tilltryckta (=upprätta) ytterholkfjäll och större frukter (minst 5 mm långa). Sektionen räknar idag bara nordliga arter. *T. maculigerum* Lindb. fil. växer främst i

något fuktiga naturbetesmarker. Bladen har korta, tydligt nedåtriktade flikar och bär små mörka fläckar. OBS att sådana fläckar kan uppträda hos vissa *Ruderalia*. Samla därför alltid belägg! "Falska" fläckar är vanliga hos alla maskrosarter och är skador orsakade av olika insekter, virus etc. *T. maculigerum* Lindb. fil. är funnen sällsynt i landskapet och är idag sannolikt starkt hotad genom att naturbetesmarkerna minskar.

Sekt. *Palustria* (Lindb. fil.) Dahlst. -

Strandmaskrosor

Fyra arter har anträffats i landskapet. Vanligast är *T. balticum* Dahlst. Den växer på havsstränder, främst på finsediment, och är sannolikt på stark reträtt genom att strandängsbetet på många håll upphört. *T. balticum* är lätt att skilja från de andra arterna i samma sektion på att bladflikarna nästan når in mot mittnerven av bladet. Övriga arter har annan bladform och påträffas numera ytterst sällsynt på fuktängar i inlandet.

Sekt. *Celtica* Richards

Denna artgrupp har nyligen bildats och representerar arter som tidigare tillhört *Vulgaris* och *Spectabilia*. I Södermanland räknar gruppen fyra arter, samtliga mycket sällsynta. Hit hör bl a *T. praestans* Lindb. fil. och *T. litorale* Raunk.

Sekt. *Hamata* H. Øllg. -

Ängsmaskrosor

Ängsmaskrosorna föredrar naturliga miljöer, t.ex. ogödslade gräsmarker, men kan också påträffas ruderat. Ca 4-5 arter finns i landskapet, men ingen av dem är särskilt vanlig. En typisk *Hamata* skall ha mörka, starkt pruinösa (daggiga) holkar samt fint röd-grönstrimmiga bladnerver.

Sekt. *Ruderalia* Kirschner, Stepanec & H.

Øllg. - Ogräsmaskrosor

Till denna sektion inkluderas i detta sammanhang också sekt. *Borea* Sahlén, vilken kan vara mycket svår att skilja från *Ruderalia*. En *Borea* skall i regel sakna pollen, ha mörka och smala blad med röda skaft, långa och smala yttre

holfkjäll samt ett koniskt (ej cylindriskt) utskott mellan frukten och sprötet. Till sekt. *Borea* räknas ett 20-tal sörmländska arter, vanligast är *T. ostenfeldii* Raunk. emend. H. Øllg..

Sekt. *Ruderalia* är den ojämförbart största sektionen med omkring 130 sörmländska arter. Få arter går att bestämma utan erfarenhet. En av de enklaste och i Södermanland dessutom en av de vanligaste arterna är *T. piceatum* Dahlst.

Dess ytterholfkjäll är rakt utstående, ofta placerade på olika höjd i holfkjällkransen, och har en mycket karaktäristisk brunviolett färgton, som gör att den lätt går att skilja ut från andra arter i omgivningen. Studerar man växten närmare ser man de likaledes typiskt färgade bladskaften, vilka på undersidan är gröna - bleka närmast basen, mot mitten bruna - rödbruna, längre upp åter grönaktiga. Bladen varierar till form och storlek. Typiska blad har vassa, rätt utstående och brett triangulära flikar.

Jag lovar dig att du under nästa säsong kommer att hitta en typisk *T. piceatum*!

Ogräsmaskrosorna har ökat starkt under 1900-talet. Dels beror det på de ökade vallbetena, dels på urbaniseringen som skapat fler lämpliga ståndorter. Det atmosfäriska kvävenedfallet samt konstgödselspridningen i våra hagmarker har också starkt bidragit till maskrosornas ökning.

Naturvård

Ur naturvårdssynpunkt är maskrosorna i *Ruderalia*-sektionen av mindre intresse. I övriga sektioner hittar vi däremot många arter, vilka föredrar naturlig gräsmark, t.ex. örtbackar, naturbetesmarker och strandängar.

Beteslandskapet har under de senaste decennierna förändrats starkt. Ohävd, svag hävd och konstgödselspridning har i hög grad utarmat hagmarkernas ursprungliga flora, till vilken bl a *Palustris*-maskrosorna, några *Hamata*, *T. maculigerum*, troligen alla *Celtica* och de till torrängar starkt knutna

Erythrosperma-apomikterna. kan räknas. Liksom kattfoten, fältgentianan och nattviolen är det arter som minskar katastrofalt och som väl lär få tillbringa framtiden instängda i betesmarksreservat.

Insamling

Om du skall pressa maskrosor bör du välja typiskt utvecklade exemplar. Samla dem under den egentliga blomningsperioden, dvs från slutet av april till i mitten av juni. Senare utvecklas sommarbladen (ser ut som sallatsblad), vilka är odugliga att använda i artbestämningen. Välj plantor med såväl knoppar som blommande korgar. Undvik unga exemplar, vilka brukar ha mer eller mindre hela blad och ofta bara en enda korg. Liknande utseende kan finnas hos skuggformer, vilka likaså kan vara svåra att identifiera. Hungerformer utbildas lätt i tät vegetation, där konkurrensen om ljus, vatten och näring hindrar en normal utveckling av arternas karaktäristika. Samla inte dylika former. Ta inte heller exemplar som vuxit på trampad mark - dessa kan bli väldigt otypiska.

Maskrosor i klippta gräsmattor har i regel topphuggna blad. Sådana exemplar är utan värde för vetenskapen och bör undvikas.

Vissa viktiga karaktärer går förlorade vid pressningen. Notera särskilt färgen på undersidan av bladskaften, förekomsten av pollen, bladfärg, holfvärg samt de yttre holfvärens riktning i knoppstadiet.

När du lägger in din maskros i pressen - dela på plantan om den är stor. Se till att få med såväl inner-, mellan- som ytterblad. Rensa bort fula och trasiga blad. Bred ut plantan solfjäderformigt. Korgar skall pressas från sidan, inte uppifrån.

Maskrosor torkar långsamt. Byt gråpapper en gång per dag. Lägg rikligt emellan de första dagarna, minska efterhand. I sista bytet måste gråpappren vara snustorra! Proceduren tar ca 1 vecka.

Maskrosor är svåra att lära sig. Orsakerna är flera. Det finns ingen

modern bestämningsnyckel som gäller Sverige. Nycklar som upprättats i andra länder, t ex i Danmark, går bara att använda för idealexemplar och sådana finner man sällan i praktiken. Modifikationer är regel och det krävs lång erfarenhet att känna igen en art i dess olika förklådnader. Litteraturen där maskrosarterna är beskrivna är minst sagt splittrad. Hundratals uppsatser och artiklar i en lång rad svenska och internationella tidskrifter gömmer på typbeskrivningar, vilka avfattas på latin. En översikt på svenska eller något främmande språk finns som regel och för en del arter är också typexemplaret avbildat.

Man saknar som nybörjare såväl översikt som systematik och i sina försök att bestämma maskrosor arbetar man i regel i motvind. Den hjälp man så innerligt behöver kan bara lämnas av ett fåtal specialister, vilka redan är upp över öronen sysselsatta med egen forskning. Hoppet står till dr R. Pankhurst på British Museum, som programmerat en dator för bestämning av brittiska maskrosor och som nu i samarbete med nordiska taraxacologer också arbetar fram ett system för de nordiska arterna.

Också systematiken är rörig. Vissa arter har under sen tid slagits samman, andra har visat sig vara kollektivt uppfattade och behöver delas upp. En lång rad arter är ännu obeskrivna och ligger på kölista för publicering. En art kan på detta sätt leva i decennier under ett arbetsnamn i en snäv krets av taraxacologer. Ett exempel är *T. obnubilum* Dahlst. ined., namngiven för över 50 år sedan, rätt vanlig på Gotland och för ett par år sedan också funnen i Sörmland.

Sörmlandsfloran

I arbetet för Sörmlandsfloran har vi tänkt att ge en summarisk redovisning av förekommande maskrosapomikter. I inventeringsprotokollet finns dock bara sektionerna *Vulgaria*, *Erythrosperma* och *Palustria* medtagna. Vi kan från dessa uppgifter endast kartera utbredningsområdet för resp sektion, vilket inte ger tillräcklig detaljinformation om detta oerhört formrika släkte, där varje art har sin frekvens, sitt utbredningsområde och sina specifika krav på miljön.

Jag arbetar f n med en sammanställning av landskapets *Taraxacum*-arter och har därvid god hjälp av f d intendenten vid Riksmuseet, Carl-Fredrik Lundevall, landets idag kanske främste kännare av släktet. Det material vi har till vårt förfogande är dels våra egna herbarier (ca 1500 ark), dels de offentliga herbarierna (främst Riksmuseets herbarium i Stockholm) och slutligen en del litteraturuppgifter, vilka samtliga avser äldre fynd.

Vi är under arbetet intresserade av kompletterande uppgifter. Om du i ditt herbarium har maskrosor eller avser att pressa sådana under nästa säsong, är du välkommen att kontakta mig. Kunskapen om våra maskrosor är ännu så bristfällig att varje uppgift kan vara värdefull för sammanställningen.

Om du samlar maskrosor kan du också bli omåttligt populär! Jag har tre gånger erbiudits pengar och en gång bjudits på kaffe när jag dragit upp maskrosor på främmande tomtmark. Så avskydda är dessa älskliga blommor!